

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՈՃԱՎՈՐՈՒՄԸ ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՇԻՐԱԶԻ «ՏԻԳՐԱՆ ՄԵԾԻ ՎԻՇՏԸ ԵՎ ՀԱՎԵՐԺՈՒԹՅՈՒՆԸ» ՊՈԵՄՈՒՄ

ՇՈՒՇԱՆԻԿ ՍԱՂՅԱՆ

Հոդվածում ներկայացվել է պատմական ոճավորման այն համակարգը, որով Հովհ. Շիրազը գեղագիտորեն պատկերել է հայոց պատմության մի դրվագ, որով ևս մի անգամ վեր է հանվել հանճարեղ գրողի պատմական մտածելակերպի փիլիսոփայությունը: Համակարգը ներառում է հնաբանությունների տարբեր տեսակներ, որոնց ավանդական ու անհատական գործածության շնորհիվ պատկերվել է գրողի պատմական երազանքը:

Բանալի բառեր – բառային միջավայր, բառի անվանողական դեր, ժամանակավրիպություն, խորհրդանշ, հնաբառ, պատկերավորման միջոց, պատմաբառ, պատմական ոճավորում:

Հովհ. Շիրազի պատմական պոեմները վկայում են, որ նրա համար ոչ միայն պատմության փակված էջեր, այլև արգելված թեմաներ չեն եղել: Մի շարք պոեմներում («Տիգրան Մեծի վիշտը և հավերժությունը», «Արտավազդը», «Հայոց հրաշքը», «Թոնդրակեցիները») կորսված հայրենիքի հիմնագաղափարի ցայտուն արտահայտությունը նաև լեզվական մակարդակում է: «Հովհ. Շիրազը հայ ժողովրդի պատմությանն անդրադարձել է առանձնահատուկ վերապահությամբ, այն է՝ ոչ թե պատմական եղելությունների շղթաների, այլ իր մտահղացման համապատասխան դրվագի նկարագրությամբ»¹:

Տիգրան Մեծի թեման շոշափելով՝ հանճարեղ գրողն առիթ ունեցավ վերստին հիշեցնելու մեր ժողովրդի հարուստ անցյալն ու պատմամշակութային, քաղաքական հնագույն կացութաձևը: Հայտնի է, որ պատմական երկի դեպքերը նախ և առաջ ծավալվում են որոշակի ժամանակաշրջանի հարթակում, և ստեղծագործության լեզվական համակարգ են ներառվում համապատասխան վարչաքաղաքական, մշակութային իրողություն, կենցաղավարություն արտացոլող բառեր: Հովհ. Շիրազի լեզուն այս առումով առանձնանում է: Ընդհանրապես նա պատմական ոճավորման բառային-անվանողական միջոցները չափավոր է կիրառել, քանի որ նպատակ է ունեցել պատմական ժամանակաշրջանի գաղափարական ոգին ներկայացնելու: Քննվող պոեմում վարչական, կառավարման, ռազմի և այլ ոլորտների պատմաբառերը մասամբ

¹ Մինասյան Ս., Հովհաննես Շիրազ, Ստեփ., 2014, էջ 50:

են անվանողական գործառույթով հանդես գալիս. դրանցից են՝ արքա² (178) , արքայից արքա (184), ամրոց (178), այրուծի (181), թագ (199), թուր (184), իշխան (178), իշխանաց իշխան (181), կարմիր մուճակ (194), համհարզ (185), ճորտ (202), սուր (186) և այլն: Նշվածները հեղինակը գործածել է ավանդական՝ պատմական միջավայրի կերտման նպատակով: Այդպես են կիրառվել նաև հնաբառերը՝ խոսքային հնաշունչ միջավայր ստեղծող լեզվական միավորները: Բնականաբար, գործածվել է գրաբարյան համակարգը: Կան և՛ բառային, և՛ քերականական հնաբառեր՝ աստ (194), իշխանաց (196), հայրենյաց (185), շղթայք (196), Տիգրանա (194), Պարթևաց (184) և այլն: Քիչ են վրիպումները, օրինակ՝ ի վերայ նախադրության միջինհայերենյան աննախդիր ձևի կիրառությունը՝ Շաղեք իմ վերա (194):

Ավանդական եղանակին զուգահեռ Հովհ. Շիրազը կերտել է պատմական ոճավորման ուրույն համակարգ: Գեղարվեստին հատուկ օրենքներով պատմաբառերն այլաբերվել են թե՛ համալեզվական, թե՛ անհատական իմաստավորումներով: Ընդհանրապես XXդ. պատմական գեղարվեստն առանձնացել է նաև պատմաբառերի անհատական կիրառության լայն հնարավորություններով. մտքի ազատությունը զգալի է նաև այս ոլորտում: Այսպես է նաև գեղարվեստը տարբերվում պատմագրությունից: Օրինակ՝ Եվ խոլ արշավեց և աշխարհին առավ իր գոռ թագի տակ (200): Հազարալեզու ողջ արևելքը թրի տակ առավ (ն.տ.): Գահելով կես դար աշխարհին երազած, Աշխարհակալած՝ ճախրում էր զինված (202): Ու կես դարն անցավ նժույգի վրա, Թեպետ դժբախտվեց անձնակյանքն իրա (202):

Հանդիպում են խոսքի թուր (184), զորք ու վահան դառնալ (186), երկրի վահան (190) և այլ արտահայտություններ: Թագ-ը և գահ-ը՝ որպես իշխանության խորհրդանիշներ, շարահյուսական յուրահատուկ միջավայրում գեղարվեստականացման են հասել անհատականության բարձրագույն աստիճանով՝ Ամեն իշխան իր ամրոցում... Հարկ չի տալիս, զորք չի տալիս, Ահա թե ինչ է թագս լալիս (187): Միայն թե թագիս քո զորք ու թրով միշտ աղամանդվես (201): Ովքեր չխոսեն հայոց մայր լեզվով,- ժանգ են իմ գահին (202):

Շիրազը պատմական իրադարձությունների նկարագրության բանահյուսման ոճը նույնպես կիրառել է, զգացվում են էպիկական շունչը, ոգևորությունը Հայաստանի երբեմնի հզորության հանդեպ. Թռավ հրահեր նժույգի վրա, Կանչեց երկրով մեկ, խոլ կոչնահարեց, Թուփ ձիեր հանեց յոթը բյուր հազար, Յոթը բյուր հազար նիզակվոր հանեց, Ալ ձիեր հանեց յոթը բյուր հազար, Յոթը բյուր հազար աղեղվոր հանեց, Բանակներ հանեց յոթը բյուր հազար, Յոթն հազար յոթը դրոշ ծածանեց, Հայ բազմացրիվ զորքերը եկան

² Շիրազ Հովհ. , Երկեր, հ.2, Երևան, 1982:

(196): Հինդ ու Քուշն առավ, իր ճորտը դառավ Արաքստանը (200):

Տեղ-տեղ չափազանցության հասցված պատկերներում պատմական օբյեկտիվությունն անտեսվել է. Եվ յոթանասուն ազգ ու ցեղերի արքաներ եկան մեր յոթանասուն հովիտների հետ իր ոտքերն ընկան, Եվ արևելքի չորս թագավորներ Դարձան չորս ոտքերն արքայի ձիու (201): Իր ձիուն պայտառ դարձրեց գոռոզ շահնշահերին (200):

Պոեմում պատմական տեղանունների ճոխ համակարգ կա: Առանձնանում են 195-րդ, 198-րդ, 202-րդ էջերը : Դրանց մի մասը պարզապես պատմական դեպքերի հավաստիությունն է ապահովում՝ Բաբելոնն առավ, թրով կամրջեց գետերն Իրանի, Որ ծովի նման գալ, ծածկել կուզեր հողն Հայաստանի.... Առավ Ասորիքն ու Մարաստանը, հասավ Փյունիկիա.... (200): Ընդհանրապես Շիրագին հատուկ է տեղանունների գաղափարական գործածությունը. ռեյիեֆային նկարագրություններ չկան նույնիսկ ծավալուն պոեմներում: Նման պարագայում պատմանունները վեր են ածվում յուրահատուկ խորհրդանիշների, և եթե հաշվի առնենք այն փաստը, որ հանճարեղ գրողի պատմական երկերի սյուժեները հիմնականում ծավալվում են պատմական Հայաստանի այն տարածքներում, որոնց հայկական կենսամիջավայրն ի վերջո կորսվել է, ապա առավել ակնհայտ է դառնում նման բառերի գեղարվեստական գործառույթը: Օրինակ՝ Բայց ցմահ ոչ թե մի Արածանի, Ոչ թե մի Տարոն, ոչ թե մի Վանանդ, Ոչ թե Վանա ծով մի հայրենավանդ, Ոչ թե հայոց ողջ երկիր Նաիրին...Ոչ թե մի Եփրատ, ոչ թե մի Տիգրիս.... Այլ ուր չտվեց հողի ոչ մի թիզ (202):

«Տիգրան Մեծի վիշտը և հավերժությունը» պոեմի պատմական անձնանունները սակավ են: Գործող անձինք հիմնականում չեն կերպավորվել, առկայացել են փոխանուններով, օրինակ՝ Եկավ իշխանն էլ տմարդի Տայոց, Եկավ Շիրակը գորքով Շիրակի, իշխան Շարայով, Եկավ Սկւնյաց իշխան Սլաքը.... Եկավ Տարոնը իշխան Մուշեղով...Եկան Նկանը, Վասպուրականը... Եկան Ձյունականն ու Բյուրականը...Եկավ Գուգարքը, Տարոնը զինվեց, Եկավ Թուխարքը... Եկավ Սասունը, իշխանով Սասնիկ... Եկան զորքերը Մամիկոնեից և Բագրատունյաց (195): Ընդհանրապես Շիրագի պատմական կերպարները կենսամիջավայրում առկայացած են այնքանով, որքանով դա պետք է գաղափարական հիմքն ապահովելու համար: Շիրագը պատմական միջավայրն ընդամենն ուրվագծել է: Կերպարների արտաքինը չի պատկերվում. հեղինակը հմտորեն հյուսել է ներքին հոգեվիճակի նկարագրությունը: Ներկայանում է Ս. Մուրադյանի պատկերավոր բնութագրմամբ՝ «կերպավորված հերոսների հոգեբանության բացահայտման բացառիկ ձիրքը»³:

³ **Մուրադյան Ս.**, Հովհաննես Շիրագի «Թոնդրակեցիները» պոեմը, «Թոնդրակեցիները» պոեմի ներածական, Երևան, 2014, էջ 26:

Գեղարվեստական հնարք է նաև պատմաբաններից կամ հնաբաններից հեղինակային միավորների սերումը: XXդ. պատմական ժանրը ներկայացրել է նման բառերի հարուստ համակարգ՝ ոճական զանազան արժեքներով, կառուցվածքային տարբեր տիպերով⁴: Կանոնական կաղապարներով բառերն առավել մոտ են պատմաբաններին, դրանցից են՝ գահամերժ (195), միաթագ, միակնիք (188), միաամրոց (183), հազարաբերդ (հայրենիք) (188), կենտրոնագահ (189), նորաթագ (191):

Դիպլոմատական բառերը՝ իբրև բառակազմական օրինաչափությունից, լեզվական նորմից շեղված, անկենսունակ կամ սակավ կենսունակ բառակազմական կաղապարներով լեզվական միավորներ⁵, ևս գոյություն ունեն պատմական ոճավորման բնագավառում: Շիրազի բառաստեղծական հանճարը կա նաև այստեղ: Արքայագետ բառի բաղադրիչները՝ իբրև շարահյուսական միջավայրում անկապակցելի միավորներ, բացահայտվում են միայն համատեքստում: Բաղադրող հիմքի այլաբերացմամբ, նաև գետ-ծով հակադրության ստեղծմամբ հասկանալի է դառնում բառի արժեքը՝ «Թե ձեր զորքերով իմ գունդն ամբոխվի՝ Արքայագետս թե ծովի փոխվի (188): Ծովի խորհրդանիշը հայկական կենսափիլիսոփայության մեջ մի մասով կապվում է հենց Տիգրան Մեծի աշխարհաքաղաքական գործունեության հետ:

Յոթնահող (202) բառը Շիրազը կիրառել է յոթանասուն հովիտների նշանակությամբ. «Լեզուն է թուրը, որով ետ խվեց Յոթնահողը մեր, որ նորից հայվեց («Թոնդրակեցիները» պոեմում կա մայրահող բառը՝ բնիկ տարածք իմաստով. - Ձորք է երազում հույսն հայրենիքի, Վեց մայրահողս շղթայի մեջ է⁶: Նկատելի է հող բառի գեղագիտական իմաստավորումը):

Պատմական իրադարձությունների սուբյեկտիվ արտացոլումը Շիրազի մոտ հանգում է նրա պատմական երազանքին՝ Իր թագը ծուլեց ոսկուց էլ անգին Մասիսի ձյունից (201): Հեղինակի անթաքույց արիամարիանքը Հայաստանի պատմական թշնամիների հանդեպ արտահայտվել է այլաբերությունների միջոցով: Տրեխ բառի գործածությունը թագ-ի հետ՝ իբրև անհամատեղելի իրությունների փաստ, առանձնապես ընդգծվում է Տիգրան Մեծի խոսքում՝ Իր տրեխ թագը Գլխիս կոնի, Ողջ հայոց ազգին կպարսկացնի (189): Այսպես է նաև պառավ և Հոռմ բառերի զուգորդումը՝ Ու դողաց հեռվում Հոռմը պառավ (201):

⁴ Տե՛ս Սադյան Շ., Պատմական բովանդակությամբ հեղինակային բառերը XXդ. երկրորդ կեսի հայ պատմավեպում, Հավելված ԱրՊՀ գիտական տեղեկագրի, N1(10), Ստեփ., 2005, էջ 81:

⁵ Էլոյան Ա., Ժամանակակից հայերենի բառային ոճագիտություն, Երևան, 1989, էջ 196:

⁶ Շիրազ Հովհ., Թոնդրակեցիները, Երևան, 2014, էջ 134:

Պատմության գեղագիտական արտացոլումներում Շիրազը դիմել է նաև միտումնավոր ժամանակավիճակության⁷: Արձանագրվածը մենք կոչում ենք միտումնավոր, քանի որ Ս. Մուրադյանի խոսքերով. «Համոզված ենք (և դա հնարավոր է ցույց տալ), որ Հ. Շիրազը հրաշալի իմացել է Տիգրան Մեծի դարաշրջանը, իր իսկ բնորոշմամբ՝ «հայոց ապաբախտ, բայց անհաղթ արքայի» հետ կապված բոլոր մանրամասները, բայց նա պատմագետ չէր և Տիգրան արքայի կենսագրությունը բոլոր մանրամասներով չափածո շարադրելու մտադրություն էլ չուներ Պատահական չէր, որ նրա տան՝ ննջարան-աշխատասենյակի պատերը զարդարված էին պատմական Հայաստանի տարատեսակ քարտեզներով. կենտրոնում, իհարկե, «Հայաստանը Տիգրան Մեծի ժամանակ» քարտեզն էր....»⁸: Յոթանասուն հովիտները, որ պատմագրության մեջ համարվում են Կասպքը, Մարդպետական և Պարսկահայք երկրամասերը⁹, Հովի. Շիրազը ներկայացրել է իբրև Արևմտյան Հայաստանի հողեր: Այս դեպքում գրողն իրեն հուզող պատմական անարդարությունը չի թաքցրել նույնիսկ լեզվական մակարդակում, օրինակներ՝ -Արազն էլ այժմ, թուր է ... պարսկական, Որ Հայաստանս կիսում է, նայեք (189): -Ես Պարսկաստանի բերանն եմ, արքա՛,- Քրթմնջաց ահով լուծ ալունեցին,- Առաջին իր զարկն իմ գլխին կգա (187):

Թուրքական գործոնը՝ իբրև պատմական հողերի կորսման համար ամենավճռորոշը, քննվող պոեմում մակերեսային է (եթե համեմատենք «Թոնդրակեցիները» պոեմի հետ, որտեղ այն բավականին ցայտուն է նաև բառային միջավայրում), սակայն զգացվում է: Օրինակ՝ մի շարք հատվածներում արտացոլվել են XIX-XXդդ. Օսմանյան Թուրքիայի հետ կապված իրադարձությունները, օրինակ. -Դո՛ւ... դո՛ւ ես ծախել Մասիսն... մահին, Դու ազատվեցիր, բայց գլխիդ տեղակ Պատանդ թողեցիր Մասիսը շողակ (185): -Քո մեղքը ծով է, գե՛տն ասեմ, արքա. Պարսիկին թողիր դու հողն էլ Հարքա, Քո գլխագինն է հողն էլ Տարոնի, Դու թողիր Մուշն էլ բանտում քարոնի, Սասունն ու Մոկսն էլ, ծովակն էլ՝ Վանա, Քիչ մնաց տայիր ծովն էլ... Սևանա (ն.տ.): - Մեր որսասարը այնտեղ է, հեռվում, սարն է Մարութա, Մեր որսասարը՝ մեր ազգից խլված՝ սարերն են Խութա, Մեր որսասարը՝ մեր ձեռքից խլված՝ սարերն են Մոկսի, Մեր Սասունն ինքն է մեր աստվածընծա սարը մեր որսի: Մեր որսասարը խրոխտ Սիփանա սարերն են զմրովստ, Մեր որսասարը մեր Ռշտունյաց ան-

⁷ **Խլղաթյան Ֆ.**, Ոճաբանական բառարան, Եր., 2000, էջ 64:

⁸ **Մուրադյան Ս.**, Հովհաննես Շիրազի «Տիգրան Մեծի վիշտը և հավերժությունը» պոեմը, Տիգրան Մեծի գահակալության 2100-ամյակին նվիրված միջազգային գիտաժողովի նյութերի ժողովածու (2005), Երևան, 2011, էջ 244:

⁹ Տիգրան Մեծի գահակալության 2100-ամյակին նվիրված միջազգային գիտաժողովի նյութերի ժողովածու (2005), Երևան, 2011, էջ 27:

տառներն են մութ, Մեր Նեմրութ սարն է, Վարագա սարն է որսասարն հայոց.... Մեր որսասարը՝ մեր աչքին կարոտ՝ այն Հայաստանն է ... Բանակներ բերեք դուք իմ զորք հույսին, Որ արժանանաք մեր թագ Մասիսին, Որ մայր Արաքսով դեռ հայահառաչ Սահմանաքար է դառել՝ մեր առաջ... Ահա թե ինչու ձեզ այստեղ բերի, Մասիսի առջև, Որ պատանդվելով՝ սահմանաքար է դառել սգասև, Ձինված է ոսոխն Արազից այն կողմ (192):

Ժանտ յաթաղան (186) արտահայտությունը (հ՞նչ է գաղտնի տենչն ամեն իշխանի Այծմ, երբ դարն է ժանտ յաթաղանի, Երբ դեռ գերի է մեծ Հայաստանը) Տիգրան Մեծի խոսքում ևս ժամանակավրեպ է՝ հաշվի առնելով և՛ բառի ծագումնաբանությունը (թուրք.yatagan կոր կարճ թուր՝ սուր Մերձավոր և Միջին Արևելքի ժողովուրդների մոտ) , և՛ այն , որ յաթաղանը զուգորդվում է թուրքական իրողության հետ:

Տիգրան Մեծի ժամանակաշրջանի համար ժամանակավրեպ է նաև մի բուռ հող նվազասույթը՝ Էլ ինչ ազգ, երբ լոկ մի բուռ հող ունի...Երբ գերի են ծով հողերը նրա... (194): Անհետևողականություն է նաև հեթանոսական ժամանակաշրջանի իրադարձություններում գործածել անխաչ երդվել (201), խաչակնքել(194), քավարան (185) բառերը:

Այսպիսով, պատմության անընդհատական կրկնությունն ակնհայտ էր Հովհ. Շիրազի համար, և նա իր հանճարեղ մտքերի լեզվական մարմնավորումն ինքնատիպ մատուցել է չափաճոյում:

ИСТОРИЧЕСКАЯ СТИЛИЗАЦИЯ В ПОЭМЕ ОВАНЕСА ШИРАЗА “СКОРБЬ ТИГРАНА ВЕЛИКОГО И ВЕЧНОСТЬ”

ШУШАНИК САГИЯН

Исторические романы Ованеса Шираза своеобразны с точки зрения восприятия философии истории и ее стилизации. В статье исследованы способы употребления историзмов и архаизмов, а также ряд слов, связанных с Западной Арменией в поэме “Скорбь Тиграна Великого и вечность”. Историзмы употреблены умеренно, преобладает индивидуальное применение. Замечен тенденциозный анахронизм.

Ключевые слова – архаизм, изобразительные средства, историзм, историческая стилизация, окказионализм, символ, тенденциозный анахронизм, языковая среда.

THE HISTORICAL STYLIZATION IN THE POEM «THE GRIEF OF GREAT TIGRAN AND THE ETERNITY» BY HOVANNES SHIRAZ

SHUSHANIG SAGHYAN

This article presents the system of historical poem styling with which Hovannes Shiraz aesthetically portrays an episode of the Armenian history thus displaying the genius' philosophy of historical thinking. This system encompasses various types of archaeologies and due to their traditional and personal usage the writer's historical dream has been depicted.

Key words – linguistic environment, word role, anachronism, symbol, archaic word, a means of imagining, historical words, historical stylization.